

Jiří Rak

Již v první syntéze dějin Národního muzea psané k padesátiletému jubileu prohlásil tehdejší sekretář muzejní společnosti Václav Nebeský, že "jakkoliv úmysl k založení muzea ode všech vzdělaných stavů v zemi s největším účastenstvím přijat byl, získala si přece šlechta bez odporu největších zásluh o provedení krásného tohoto podniknutí a zasloužila si tím právem díky celého národu". /1/ Ještě výrazněji vyjádřil tuto tézi na počátku dvacátých let našeho století Josef Hanuš, který navíc významnou úlohu šlechticů stojících u vzniku Vlasteneckého muzea zobecnil zdůrazněním role zemské šlechty pro naše národní obrození vůbec. /2/ Přitom již v polovině 19. století byla současníkům zřejmá souvislost mezi založením a dalším rozvojem muzea a procesem emancipace třetího stavu a vznikem moderní občanské společnosti. Pregnantně tuto myšlenku vyslovil František Palacký v projevu na slavnostním shromáždění muzejní společnosti roku 1868, tedy ve stejném roce, kdy vyšla tiskem v úvodu citovaná práce Václava Nebeského, slovy: "Tak i zakládání zemských muzeí v krajinách našich bylo z počátku jen nepatrným outkem v pásmu oněch dějin světových našeho věku, které připravují konečné vymanění národův a pokolení lidského z poručnictví a libovůle několika samozvaných náměstků božích na zemi" /3/. Otázka po skutečné podobě vzájemného vztahu mezi muzeem a nastupujícím českým měšťanstvem je tedy jistě namístě, přičemž situace je ale navíc ještě komplikována poměrem kapitálově silnějšího měšťanstva německého k této instituci.

Význam aristokracie pro počátky Národního muzea nelze v žádném případě podceňovat. Z tohoto prostředí vzešla iniciativa k jeho založení a bez šlechtických finančních příspěvků by prostě ani vzniknout nemohlo. Stejně nemyslitelné by zřejmě bylo v podmínkách františkovského režimu také císařské schválení muzejní společnosti, kdyby za ní nestáli příslušníci nejvýznamnějších rodů

české zemské šlechty. V místech, kde taková podpora chyběla, založení muzea také skutečně naráželo na značné potíže. Příkladem může být Opava, kde byl nutný dokonce osobní zásah panovníka, ale i tak se tamní muzeum neosamostatnilo, zůstalo spojeno s gymnáziem, a to i přes ochranu, kterou mu poskytoval policejní ministr hrabě Sedlnitzky. /4/

Dalším důležitým faktorem byla existující tradice soukromých šlechtických sbírek, koncem 18. století v osvícenském duchu nově pořádaných na vědeckých základech a zpřístupňovaných alespoň vědecké veřejnosti. Byly to právě tyto kolekce, které položily základ sbírkovým fondům Národního muzea - připomeňme zde alespoň věnování přírodovědeckých sbírek hraběte Kašpara ze Šternberka nebo, pokud jde o humanitní obory, březnickou knihovnu darovanou hrabětem Kolovratem Krakovským a později ještě numismatickou sbírku Františka Šternberka - Manderscheida. Takovým darům samozřejmě nemohly měšťanské vrstvy konkurovat, stejně tak se ale zdá, že o podobné podniky ani nebyl v měšťanském prostředí zájem: např. roku 1811 zapadl bez odezvy návrh vyšebrodského lékaře dr. Neninga na založení veřejných přírodopisných sbírek ve všech krajských městech Království /5/ a takových případů by bylo možno uvést ještě více.

Určitou snahu o zatraktivnění myšlenky na založení muzea a její přiblížení potřebám městských výrobců a obchodníků můžeme spatřovat v některých projevech akcentujících možnosti praktického přínosu muzejních sbírek pro rozvoj technického pokroku a výroby. Nejdále v tomto směru šel návrh profesora Bergera podaný již v dubnu 1818 a sestavený pod silným vlivem štýrskohradeckého Joannea. /6/ Berger zde na několika místech výslovně zdůrazňuje, že muzeum nemůže být určeno pouze pro jednu třídu obyvatelstva, ale musí být otevřeno všem bez rozdílu původu, náboženství, věku, stavu či povolání a vyžaduje pro jeho činnost největší možnou liberálnost. Hlavní význam pro zamýšlené účely může mít vedle fyzikálního a chemického kabinetu také tzv. technické oddělení, shromažďující a vystavující mimo jiné ukázky současných výrobků a technických vynálezů; zároveň zde také měly být pořádány veřejné populární přednášky pro co nejširší okruh zájemců.

V podobném duchu byl koncipován také návrh Františka Gerstnera podaný 18. února roku 1819. Gerstner, který měl již vlastní praktické zkušenosti v tomto směru, získané veřejným využíváním sbírky průmyslových modelů na pražské polytechnice, /7/ odmítl pro muzeum pěstování pouze čisté vědy a jeho hlavní smysl viděl v šíření osvěty, především industriální. Proto také navrhoval, aby při muzeu byla zřízena společnost obdobná anglické Society for the Encouragement of Arts, Manufacture and Commerce, jejímiž členy by se stali nejen učenci a profesoři, ale také představitelé obchodních a podnikatelských kruhů. /8/

Tyto a podobné projekty však realizovány nebyly a muzeum, zřejmě pod osobním vlivem svých zakladatelů, dostalo do vínku ryze vědecký program, založený na pozdně osvícenských zásadách. Jeho poslání mělo být shromažďování přírodních produktů i historických památek jako podkladů pro vědeckou práci; pro českou i zahraniční veřejnost pak zůstalo takřka výlučně šlechtickým podniknutím. /9/ Jediným pozůstatkem právě citovaných projektů mělo být zřízení "sálu produktového, ve kterém vystaví se všechny rukodělné práce i nálezky, neb vzory /modely/ jejich", jak zněla příslušná formulace v provolání nejvyššího purkrabí z 15. dubna roku 1818, jímž bylo založení muzea oznamováno české veřejnosti. /10/

Aristokraticko - učenecský ráz muzea se odrazil i ve výkonu jeho správy. Roku 1819 ji nejvyšší purkrabí přenesl na triumvirát složený z Kašpara a Františka Šternberků a hraběte Františka Klebelsberka, k nimž se později připojili ještě Josef Dobrovský a hrabě Jiří Buquoy. Obdobné sociální složení vykazoval i správní výbor zvolený po formálním císařském schválení Společnosti vlasteneckého muzea na zasedání dne 23. prosince 1823. Jeho předsedou se stal Kašpar ze Šternberka a členy byli čtyři šlechtici /August Longin z Lobkovic, František Šternberk - Manderscheid, Jiří Buquoy a Hanuš Kolovrat Krakovský/ a čtyři učenci /Josef Dobrovský, František Gerstner, profesor Maxmilián Millauer a profesor Josef Steinmann/ /11/. Přes jednotlivé personální změny se pak toto složení po dlouhou dobu neměnilo a také sociální skladba členů muzejní společnosti vykazovala podobný poměr /12/, i když

samočřejmě její stanovy formálně zaručovaly možnost účasti všech stavů. /13/

Brzy se také projevil negativní důsledek tohoto uspořádání. První možno říci módní vlna zájmu o nově založený ústav mezi šlechtou opadla a muzeum se snažilo získat trvalejší zabezpečení finančních příspěvků i sbírkových přírůstků. Takovým pokusem bylo již roku 1819 zřízení samostatné skupiny členů - sběratelů, jmenovaných pro jednotlivé kraje, ve kterých byli pověřeni vybíráním příspěvků a jejich odesíláním do Prahy. Mezi sběrateli již nenacházíme ani jediného šlechtice, ale stejně mizivě jsou zde zastoupeni i měšťané - naprostou převahu tvoří venkovské duchovenstvo, za ním následují vrchnostenští a státní úředníci a konečně příslušníci inteligence. /14/ Instrukce pro muzejní sběratele z roku 1823 se sice výslovně neobracejí na žádnou ze společenských tříd, můžeme snad vidět projev určitého spoléhání na podporu ze strany bohatého měšťanstva v povzdechu, že "v lidnatosti 3 300 000 obyvatelů může se slušně 10 000 jich vzít, kteříž by toho ani nezaznamenal, kdyby ročně jeden zlatý takovému ústavu obětovali, 1 000, kteříž by právě tak snadno pět zlatých dáti mohli a sto jednotlivých a obcí, kteříž by se buď najednou pěti sty v.č., anebo ročním příspěvkem padesáti zlatých v. č. jakožto působiví členové založiti mohli, a tudy by byl ústav náš hojně pojištěn a s to, svému oučalu zcela zadost učiniti". Přitom ale tato instrukce občanským vrstvám vlastně nic nenabízela a setrvala na ryze vědeckém zaměření muzejní aktivity, jak vyplývá ze závěrečných formulací: "Nový pramen vědeckého poznání vykvetiž v Museum našem" a dále ještě výrazněji "Ne pro podívanou a pro marnou skvostnost, ale k účelu vedoucímu užívání se shromažďuje". /15/

K takovému mecenášství ale ještě české měšťanstvo nedorostlo, a proto ani činnost sběratelů také nevedla k zásadnímu obratu k lepšímu; slušné výsledky měl pouze plzeňský profesor Vojtěch Sedláček a ve východních Čechách Josef Liboslav Ziegler. Příznačné je, že Ziegler v provolání, kterým se s výzvou k podpoře muzea obracel na obyvatele chrudimského kraje, argumentoval především podporu, již se muzeu dostává ze strany nejvyššího purkrabí a jiných vysoce postavených osobností a mezi řádky na-

značoval, že dary pro muzeum budou na příslušných místech jistě příznivě posuzovány. /16/

Přehlížíme-li přírůstky muzejních sbírek v tomto období, vidíme, že největší počet dárců a podporovatelů muzea se rekrutovala z řad nižšího duchovenstva a venkovské inteligence, po stránce kvalitativní ovšem stále vede šlechta a vysoká hierarchie některými velkorysími věnováními. Z měst sice také přicházejí některé příspěvky a mnohdy jsou to i významnější jednotliviny, ale málokdy je možno dárce považovat za typického představitele měšťanstva; stejně malá je i aktivní účast měst jako korporací.

Pro úplnost je ještě nutno dodat, že velmi málo podpory nacházelo muzeum také v řadách představitelů českého národního hnutí, kteří byli odrazováni jeho zemským, jazykově německým charakterem a vyčítali mu nezáměr o potřeby českého jazyka a literatury. /17/ S tím zajímavě koresponduje okolnost, že se zdá, jako by větší zájem o muzeum projevovala města německá nebo národnostně smíšená nežli česká. Jestliže např. u většiny měst zůstaly bez ohlasu výzvy, aby byly v muzeu ukládány listiny a jiné archiválie, které již ztratily svou aktuálnost pro výkon městské správy, vyhověly jim zato Německý Brod, Chomutov a Teplice. /18/

Stejně jako je založení muzea nerozlučně spjato se jménem hraběte Kašpara ze Šternberka, je snaha po jeho demokratizaci a přiblížení potřebám obrozujícího se českého národa spojena s činností Františka Palackého, který neustále připomínal a prosazoval potřebu většího sepětí muzea českými vzdělanými kruhy.

První krok v tomto směru Palacký učinil v polovině dvacátých let, když se rozhodující měrou zasadil o vznik muzejních časopisů. V podání Kašparu Šternberkovi z 27. prosince 1825 vyslovil jasně zásadu, že "Museum může trvati a prospívati jen stále čilým účastenstvím národa" /19/; a protože podle jeho představ bylo jádro národa tvořeno měšťanstvem a inteligencí, zaměřil činnost časopisu právě vůči těmto vrstvám, na něž chtěl působit v národně buditelském duchu. Postupně tak chtěl učinit z muzea jednotící a programotvorné centrum celého českého obrodného hnutí. Za tuto cenu byl ochoten slevit z dosavadního přísně vědecky pojatého chá-

pání muzejní práce a vědeckým problémům zůstala vyhrazena pouze německá verze Muzejníka. Životnost tohoto názoru pak potvrdila stoupající obliba českého časopisu a naopak zánik jeho německé verze pro naprostý nedostatek odběratelů.

Dalším důležitým činem Palackého v tomto ohledu bylo založení Matice české na počátku třicátých let. Jak známo, vzešla Matice z příprav jiného podniku, vycházejícího z předvídání potřeb rodící se národní buržoazie; totiž z příprav k vydání českého reálně encyklopedického slovníku. K vydání encyklopedie sice nedošlo, ale nově ustavený muzejní Sbor ku vědeckému vzdělávání řeči a literatury české vzal na sebe ještě závažnější úkol, jímž bylo vydávání českých vědeckých spisů ze všech oborů, a vytvořil tak dodnes neopominutelný základ české odborné literatury. Při Sboru vzniklá pokladnice, Matice, pak mohla prakticky prověřovat v širších vrstvách českou ochotu a možnosti finančních obětí ve prospěch národní kultury. Matice pak také po krátké počáteční stagnaci získala řadu přispěvatelů z celých Čech a od roku 1823 mohla dokonce do vlastního nákladu převzít i vydávání muzejního časopisu. /20/ Jak mimo jakoukoliv pochybnost prokázaly výzkumy M. Hrocha, podíl měšťanstva jak mezi přispěvateli Matice, tak mezi abonenty Muzejníka vykazoval po celé předbřeznové období neustále stoupající tendenci /21/. Rozhodující jednání o přetvoření muzea však na Palackého teprve čekala.

K zásadnímu projednávání otázky dalšího charakteru Vlasteneckého muzea došlo na přelomu třicátých a čtyřicátých let po smrti Kašpara ze Šternberka. Muzejní společnost již v druhé polovině třicátých let pozorovala rapidní úpadek zájmu o muzeum mezi veřejností a v jejím prostředí vykrytalizovaly v zásadě dvě koncepce na překonání krize. První z nich byla reprezentována dosavadním jednatelem Společnosti, hrabětem Nosticem, podporovaným někdejší spoluzakladatelem muzea, nynějším vlivným ministrem Kolovratem. Její jádro spočívalo v tom, že by stavy převzaly nad muzeem patronát a poskytly mu potřebnou finanční pomoc. Díky tomu by pak muzeum mohlo pokračovat v dosavadní činnosti zaměřené hlavně na přírodovědné výzkumy, jejichž význam Nostic neustále vyzdvihoval. Tím způsobem by ovšem také zůstal zachován vliv

šlechty na organizaci a činnost muzea a zachována by zůstala také jeho nacionální indiferentnost. /22/ Představitelem druhého směru byl, jak známo, Palacký, který své názory vyjádřil v těchto letech v řadě memorand. /23/

Při formulaci svého muzejního programu se mohl Palacký opřít již o několik nesporných skutečností, na prvním místě o nepopíratelný rozvoj českého národního hnutí, k němuž právě ve třicátých letech došlo a který byl i v muzeu jasně patrný na stoupající síle Marice. V jeho důsledku mohl Palacký počítat s tím, že mezi českým měšťanstvem se již vytvořily také podmínky pro rozsáhlejší kulturní a vědeckou aktivitu, pojímanou ovšem v národním duchu. Kalkuloval tedy s tím, že muzeum by mohlo nalézt mezi národně uvědomělým měšťanstvem více podporovatelů, a osvobodilo se tak od závislosti na šlechtických mecenáších. Dalším faktorem, který bral v úvahu, bylo pak to, že pro uspokojování ekonomických a technických potřeb měšťanských výrobců se již v Čechách vytvořily instituce jiné - v první řadě Jednota ku povzbuzení průmyslu, a muzeum se proto mohlo plněji zaměřit na pěstování historických oborů, které byly pochopitelně Palackému nejbližší a které se mu také zdály být efektivnější z hlediska možností národně buditelského působení.

Již v návrzích na vybudování Franciscea zdůrazňoval Palacký svou základní tézi o nutnosti většího sepětí mezi muzeem a co nejširšími vrstvami obyvatelstva, tak např. v podání nejvyššímu purkrabí nazvaném Čeho jest třeba českému museum z roku 1840, prohlásil: "A přece spočívá všecken účel, všechna působnost, ano i všecken zdar jeho jen v tom, aby zakotvilo v názorech, duševních potřebách a sympatiích národa, aby si zjednálo na něj vliv k pokroku vybízející, zušlechťující a aby tedy co nejbližší k národu bylo přivedeno." Pokud tyto funkce muzeum nebude plnit, dojde podle jeho názoru zcela zákonitě k vzájemnému odcizení, "kterým konečně ne obecnstvo, ale ovšem museum zahyne a zahynouti musí" /24/. Když projekt Franciscea realizován nebyl, přenesl Palacký zápas o uskutečnění svých představ přímo na půdu muzejní společnosti. Jeho vítězství bylo pak i navenek vyjádřeno tím, že byl dne 2. června 1841 zvolen do funkce jednatele správního výboru;

také z této doby pochází několik jeho podání a memorand, která všechna mají společného jmenovatele. Šlo o to zbavit vědeckou práci v muzeu pěstovanou její dosavadní výlučností; hlavním smyslem "vědeckého obrazu vlasti", který měly muzejní sbírky vytvářet, bylo působení na veřejnost. Tak mělo např. shromáždění a vystavení dochovaných zbytků uměleckých památek z doby vlády Karla IV. povznést národní vědomí a dodat mu potřebné hrdosti poukazem na dobu, kdy Čechy byly vzorem pro ostatní Evropu.

Na druhé straně pak Palacký očekával také větší účastenství ze strany české veřejnosti, která pochopí a bude podporovat veliké cíle, jež si muzeum klade. "Jestliže každému, kdo miluje svou vlast, nic nesmí býti lhostejno, co se jakýmkoli způsobem dotýká zájmů této země, tu také žádný Čech, který jen poněkud jest s to, aby pochopil význam své doby a svého národa, nezřekne se účastenství na ústavu, který si vzal za úkol pěstování nejušlechtlejších věcí tohoto národa slavné památky jeho celé minulosti, vzpomínky jen tak zajímavých dějin, jakož i jasný přehled veškerého duševního života přítomnosti", napsal o tom ve spise Vlastenecké museum roku 1842.

Je možno konstatovat, že od doby Palackého nástupu do muzejní správy se tento ústav skutečně postupně stával centrem českých národních snah a jako takový byl chápán veřejností českou i německou. Jen tak si je možno vysvětlit útok vojska na muzejní budovu za svatodušních bouří roku 1848, ačkoliv muzeum, kromě toho, že poskytl přístřeší strážníci Svornosti, se do událostí revolučního roku vůbec nezapojilo.

Na druhé straně ale ani za Palackého éry nedošlo k výraznější podpoře muzea ze strany českých měst a jejich obyvatel. Svou roli v tom sehrála, kromě faktorů subjektivních, jistě také jejich v polovině století ještě nepřiliš silná hospodářská situace. Výmluvným svědectvím tu může být výzva k veřejným sbírkám na zakoupení Pachlovy sbírky starožitností pro muzeum. Pachel za svou kolekci požadoval celkem 6000 zl., z nichž 2000 poskytl zemský výbor, bylo tedy nutno shromáždit pouze 4000 zl. Realistický Palacký si zřejmě byl vědom toho, že ze strany pouze české tento obnos nezíská, a ve

výzvě tedy argumentoval tradičními obraty odvolávajícími se na city společného česko - německého zemského patriotismu.

Doklady účinného mecenášství ze strany českých měst zaznamenalo muzeum až v poslední čtvrtině 19. století, kdy se u nás již vytvořila majetná vrstva národně uvědomělé buržoazie. Mnohá venkovská města si ale tehdy již zakládala svá vlastní muzea a jejich obyvatelstvo mnohdy na výzvy k podpoře Národního muzea hledělo s podezřením jako na projevy pražského centralismu.

Poznámky

/1/ Václav Nebeský, Dějiny Musea království Českého, Praha 1868, s. 19.

/2/ Josef Hanuš, Národní muzeum a naše obrození, I, Praha 1921, s. 310:

"Byvši založeno, vybudováno a po celé čtvrtstoletí řízeno výkvětem vlastenecké a osvícenské šlechty české, Vlastenecké muzeum jest a vždy zůstane nejkrásnějšíma nejslavnějším pomníkem její lásky k vlasti a vědám, nejvýznamnějším odkazem jejího obrození národního i osvětlného, nejvýmluvnějším dokumentem jejího významu v obrození českém". Srv. i recenzi Josefa Pekaře, ČČH 28, 1922, s. 469-477.

/3/ František Palacký, Úvahy a projevy, ed. Josef Špičák, Praha 1977, s. 399.

/4/ Viz Josef Orlík, Počátky Gymnaziálního muzea v Opavě, In: 150 let Slezského muzea, Ostrava 1964.

/5/ Hesperus. Encyklopädische Zeitschrift für gebildete Leser, 1811/II, s. 88 - 89; III, s. 244 - 245.

/6/ Individuelle Ansichten und Ideen über eines National - Museums und über die Erfordernisse eines solchen Instituts, Archív Národního muzea - Registratura Národního muzea sign. A/I/25 /dále jen ANM-RNM/.

/7/ Srv. Jiří Majer, Školy a muzea v boji za technickou vzdělanost, In: Na prahu naší techniky. Sborník sestavený pracovníky Národního technického muzea k 250. výročí našeho technického školství, Praha 1956, s. 259 - 364.

/8/ ANM-RNM sign. A/I/34.

/9/ Např. postřeh Karla Postla z roku 1828, že muzeum "dokazuje, že českým šlechticům nechybí cit vlastenecký". Srv. Město vidím veliké . . . Cizinci o Praze. Vyđ. Vincy Schwarz, Praha 1940, s. 230.

- /10/ Citováno podle překladu Josefa Jungmanna, Vlastencům umění milovným, který vyšel v příloze Krameriových novin dne 25. dubna 1818. Nově jej vydal např. F. Kop, Národní muzeum. Památník našeho kulturního obrození, Praha 1941, s. 10-12.
- /11/ Aleš Chalupa, Vývoj správy a organizace Národního muzea, In: 150 let Národního muzea, Praha 1968, s. 55 - 66.
- /12/ Josef Hanuš, l.c., II, Praha 1923, s. 140 - 157.
- /13/ § 2: "Společnost tato jest svobodná z členův pozůstávajících z každého stavu". Vyd. F. Kop, l.c., s. 177.
- /14/ J. Hanuš, l.c. II, s. 141.
- /15/ Ponaučení pro sběrající členy Národního muzeum v Čechách. ANM-RNM sign. B/2/IV/3.
- /16/ ANM-RNM sign. K/2/271.
- /17/ J. Hanuš, l.c. II, s. 291 - 292.
- /18/ Tamtéž, s. 194.
- /19/ Františka Palackého Spisy drobné III, vyd. Leander Čech, Praha 1903, s. 257.
- /20/ Karel Tieftrunk, Dějiny Matice České, Praha 1881.
- /21/ Miroslav Hroch, Die Vorkämpfer der nationalen Bewegung bei den kleinen Völkern Europas, Praha 1968, s. 44.
- /22/ ANM-RNM sign - A/3/11-12.
- /23/ F. Palackého Spisy robné III, s. 291 - 325.
- /24/ Tamtéž, s. 293.